

Εκδόσεις Κάλβος: Η διαλεκτική της λογοτεχνικής μετάφρασης στην περίοδο της χούντας

Χριστιάνα Μυγδάλη
Christ Church, University of Oxford

Abstract: This paper focuses on the emergence of translation as a central publishing strategy under the Junta in Greece, enabling the circulation of progressive ideas. Taking Kalvos editions (the first publishing house to be founded in Athens under the Junta) as a case-study, it describes translation as a publishing project. The corpus of translations and republications of classic modern Greek texts proposed by Kalvos editions constitutes a radical model for reaction against the Junta regime. Translation and republication are both practices of reproducing already existing texts, which enables those involved in the process to avoid full responsibility of the content in case of persecution. This characteristic explains why both practices flourished under the Junta.

This paper proposes an understanding of translation as ‘a mechanism of consent’, a term borrowed by Franco Moretti. It explains how publishers came to perceive themselves as leading intellectual figures, offering an alternative education by composing and promoting an enterprising publishing programme. *Homo Faber* by Max Frisch and *The Intellectuals* by Antonio Gramsci are used in this paper as examples of key-texts, the translation of which and the discussions they triggered amongst Greek thinkers of the time are indicative of this function of translation.

Key-words: translation, republication, junta, publishers, Kalvos editions, mechanism of consent,

1. Εισαγωγή

Αν δώσεις ένα ψάρι σ' έναν άνθρωπο
θα φάει μια φορά.
Αν του μάθεις να ψαρεύει
θα τρέφεται σε όλη του τη ζωή.

Αν κάνεις σχέδια για ένα χρόνο, σπείρε σπόρο.
Αν για δέκα χρόνια, φύτεψε ένα δέντρο.

Αν σπείρεις σπόρο, μια φορά, θα θερίσεις μια φορά.
Φυτεύοντας ένα δέντρο, θα έχεις καρπό δέκα φορές.
Μορφώνοντας το λαό, θα θερίσεις εκατό φορές.

Κουάν Τσε
7^{ος} αι. π.Χ., Κίνα

Μ' αυτό το μόντο ξεκινάει ο κατάλογος των εκδόσεων «Κάλβος» του 1971. Ο «Κάλβος» είναι ο πρώτος μικρής κλίμακας εκδοτικός οίκος με σαφή αντιδικτατορικό χαρακτήρα που ιδρύθηκε στην Αθήνα το Φεβρουάριο του 1968. Από τα 71 βιβλία που εξέδωσε από την ίδρυσή του μέχρι την πτώση της χούντας, τα 51 είναι μεταφράσεις. Το παράδειγμα των εκδόσεων «Κάλβος» ακολούθησαν μία σειρά ανάλογων εκδοτικών πρωτοβουλιών, που κορυφώθηκαν το δεύτερο μισό του 1971. Το φαινόμενο θα μπορούσε να περιγραφεί ως μια εκδοτική έξαρση, με κύριες πρακτικές τη μετάφραση και τις επανεκδόσεις κλασικών νεοελληνικών κειμένων, όπως η *Ελληνική Νομαρχία*, και συλλογή κειμένων του Ρήγα (από τις εκδόσεις «Στοχαστής»), τα άπαντα του Γεωργίου Σκληρού (από τις εκδόσεις «Επικαιρότητα»), ή τα έργα και οι μεταφράσεις του

Κωνσταντίνου Θεοτόκη (από τις εκδόσεις «Κείμενα»). Αυτός ο εκδοτικός οργανισμός έχει συνδεθεί με τις συνθήκες πολιτικής κρίσης που αποκρυσταλλώνεται στην Ελλάδα την επταετία της χούντας των συνταγματαρχών. Την ιδιαίτερη θέση της μετάφρασης στην εκδοτική παραγωγή της εποχής την έχει επισημάνει ο Δημήτρης Ασημακούλας (Asimakoulas 2005) στη διατριβή του με θέμα τις μεταφράσεις του Μπρεχτ την περίοδο της χούντας.

Η δική μου μελέτη επικεντρώνεται στη λειτουργία της μετάφρασης ως εκδοτικής πολιτικής, ως μηχανισμού διακίνησης των ιδεών και ως πολιτιστικού προϊόντος. Συγκεκριμένα, εξετάζω πώς το πολιτισμικό αυτό προϊόν, λόγω των ιδιαίτερων πολιτικών συνθηκών της εποχής, δημιούργησε ένα χώρο στη δημόσια σφαίρα όπου ξανάρχισε να διεξάγεται ο πολιτικός διάλογος, πρώτα σε επίπεδο διανοουμένων και έπειτα σε επίπεδο πολιτών, ο οποίος έχει παγώσει μετά την επιβολή του στρατιωτικού καθεστώτος.

2. Η ανάδειξη της μετάφρασης σε μηχανισμό πολιτισμικής αντίστασης και ο ρόλος των εκδοτών

Γιατί όμως ειδικά το μεταφρασμένο κείμενο ανήχθη σε εργαλείο πολιτικής αφύπνισης και με ποιους μηχανισμούς η μετάφραση αναδείχτηκε σε μηχανισμό πολιτισμικής αντίστασης την περίοδο της χούντας; Και γιατί οι εκδότες κατείχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαδικασία αυτή;

Αν θέλω να δώσω μια σχηματική παρουσίαση της θέσης μου, μπορώ να τοποθετήσω τα πρωτότυπα κείμενα σε ένα φανταστικό πάτωμα. Φυσικά δεν πρόκειται για το σύνολο των πρωτοτύπων κειμένων που κυκλοφορούν ανά τον κόσμο εκείνη την περίοδο. Το corpus αποτελείται από τα κείμενα εκείνα με τα οποία ο κάθε εκδότης, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έρχεται σε επαφή, είτε κατόπιν δικής του έρευνας είτε μετά από πρόταση ανθρώπων της εμπιστοσύνης του. Από τα κείμενα αυτά, ο εκδότης επιλέγει και ανασύρει κάποια, τα οποία στη συνέχεια αφού τα υποβάλει στη διαδικασία της μετάφρασης – αναθέτοντάς την συνήθως σε δραστήριους νέους, φοιτητές και ανερχόμενους διανοούμενους, αρκετές φορές σε εκείνους που τα πρότειναν – τα εκδίδει, υποδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό στο αναγνωστικό κοινό κάποιες ενδεδειγμένες αναγνωστικές επιλογές, σαν να λέει στους αναγνώστες «αυτό διαβάστε τώρα, αυτό χρειάζεστε». Αυτό που θέλω να τονίσω εδώ είναι μια εκπαιδευτική αρμοδιότητα που αποκτά ο εκδότης ως εκείνος που επιλέγει τα κείμενα με τα οποία αξίζει να έρθει σε επαφή το αναγνωστικό κοινό. Για να μπορέσει η εκδοτική δραστηριότητα να λειτουργήσει σε αυτό το επίπεδο, πολύ σημαντική είναι η σχέση εμπιστοσύνης που οικοδομείται ανάμεσα σε συγκεκριμένους εκδότες και το κοινό, και αυτή τη σχέση θα εξετάσω παίρνοντας ως παράδειγμα τις εκδόσεις «Κάλβος».

3. Οι εκδοτικές πρακτικές του «Κάλβου»: εκδοτική δημοκρατία και λογοτεχνία της συναίνεσης

Η σχέση αυτή, στην περίπτωση των εκδόσεων «Κάλβος», στηρίχτηκε σε συγκεκριμένες εκδοτικές στρατηγικές που ξεκινούν από τη συνέπεια στη σύσταση του εκδοτικού προγράμματος και φτάνουν μέχρι την προώθηση των βιβλίων. Ξαναγυρνώντας στο κινέζικο απόφθεγμα με το οποίο ξεκίνησα, καθίσταται τώρα εμφανές πώς ο εκδότης ανυψώνεται σε Δάσκαλο, ο οποίος κινεί τους μοχλούς μιας εναλλακτικής παιδείας. Βάζει τους πεινασμένους αναγνώστες σε βάρκες, μοιράζει καλάμια και δολώματα και τους πηγαίνει στα ανοιχτά, όπου και τους μαθαίνει να ψαρεύουν! Ο πλουραλισμός των ιδεολογικών ρευμάτων που φιλοξενούνται στους κόλπους των εκδόσεων «Κάλβος»

είναι ενδεικτικός της πρόθεσης του εκδότη να φέρει σε επαφή τους αναγνώστες με όσο το δυνατόν περισσότερα ερεθίσματα προκειμένου να επιλέξουν τα πιο λειτουργικά μέσα από τα οποία θα αφυπνιστούν πολιτικά, θα σκεφτούν και θα δράσουν, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Ένα άλλο χαρακτηριστικό του εκδοτικού προγράμματος είναι η εμμονή στην έκδοση βιβλίων που διαμεσολαβούν στη γνωριμία του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με άλλους κώδικες, εκτός του γλωσσικού, όπως για παράδειγμα τον κώδικα του κινηματογράφου ή το μουσικό κώδικα. Παραδείγματα τέτοιων βιβλίων στις εκδόσεις «Κάλβος» είναι *Η γλώσσα του κινηματογράφου*, *Η σημειολογία του κινηματογράφου*, *Ο κόσμος της μουσικής* και άλλα. Η ιδιαιτερότητα αυτών των εκδόσεων έγκειται κυρίως στο ότι αποκαλύπτουν τις συμβάσεις που συνθέτουν έναν κώδικα, οι οποίες όμως σπάνια γίνονται συνειδητές στους χρήστες του. Αυτή η διαπίστωση συνιστά ένα έμμεσο σχόλιο στην αποτελεσματικότητα της χρήσης του γλωσσικού κώδικα με σκοπό την προπαγάνδα από τους φορείς εξουσίας. Ο αυτοματικός χαρακτήρας του γλωσσικού κώδικα συνήθως συσκοτίζει αυτή τη λειτουργία, ενώ αντίθετα μια διεισδυτική ανάλυση των άλλων κωδίκων καθιστά φανερή την προπαγανδιστική εκμετάλλευση των επικοινωνιακών υλικών.

Οι πρακτικές αυτές δημιουργούν ένα κλίμα συναίνεσης, το οποίο συσπειρώνει σε ομόκεντρους κύκλους εκδότες, συγγραφείς, μεταφραστές και αναγνώστες. Ένα τέτοιο κλίμα ευνοείται φυσικά από τις πρακτικές περιορισμού της ελεύθερης έκφρασης – με ισχυρότερη τη λογοκρισία – τις επιβεβλημένες, έστω και με αναποτελεσματικούς τρόπους, από το καθεστώς. Η πολιτική κρίση δημιουργεί λοιπόν πρόσφορο έδαφος για την σπορά νέων ιδεών και τρέπεται σε λόγο ανάγνωσης κειμένων που διαφορετικά δεν θα είχαν την ίδια θέση στις αναγνωστικές επιλογές του ελληνικού κοινού της περιόδου. Δανείζομαι εδώ τον όρο ‘λογοτεχνία της συναίνεσης’ από τον Ιταλό διανοητή Franco Moretti, για να περιγράψω πως μια περίοδος κρίσης ωθεί στη διαμόρφωση κοινού αναγνωστικού ορίζοντα με σκοπό την αναγωγή σε αυτό που θα ονομάσω συλλογική σκέψη (Moretti 1983). Ένα παράδειγμα προσπάθειας αναγωγής σε συλλογική σκέψη είναι το ημερολόγιο του Γιώργου Χατζόπουλου, του διευθυντή των εκδόσεων ‘Κάλβος’, που συντάχτηκε από το Νοέμβριο του 1973 μέχρι τον Ιανουάριο του 1974 με αφορμή τα γεγονότα του Πολυτεχνείου. Είναι γραμμένο σε δοκιμακό ύφος χωρίς προσωπικές αναφορές. Κατά τη γνώμη μου τόσο το ύφος όσο και το περιεχόμενο είναι ενδεικτικά της αγωνίας του ίδιου να συμμετάσχει στη διαμόρφωση μιας συλλογικής αντίληψης των γεγονότων της εποχής, στην οποία ανήκει. Επιπλέον χαρτογραφώντας το ανθρώπινο και το πνευματικό τοπίο θέλει ο ίδιος ως εκδότης πάνω σ’ αυτό να βρει το στίγμα του.

Ο Χατζόπουλος, στο κείμενο αυτό, για να περιγράψει την εκδοτική δραστηριότητα κατά την περίοδο της χούντας προτείνει τον όρο «εκδοτική δημοκρατία». Παραθέτω εδώ το αντίστοιχο χωρίο:

Το φαινόμενο της *εκδοτικής δημοκρατίας*, παρά τις αντιφάσεις του, συνέβαλε στην πολιτική φόρτιση της πνευματικής ζωής και στην υπονόμηση των ιδεολογικών και των πολιτικών αυθεντιών των παραδοσιακών μηχανισμών μέσα στη συνείδηση και τα μυαλά των νεότερων. Η δημοκρατία στην κίνηση των ιδεών που λειτουργεί πραγματικά την περίοδο ’68-’73 παρ’ ότι μπορεί να θεωρηθεί ως λύση ανάγκης και να αμφισβητηθεί ο συνειδητός χαρακτήρας της, αποτυπώνεται οπωσδήποτε σ’ εκείνους που ως μόνο αυθεντικά ανεξάρτητο τομέα της δημόσιας ζωής βρίσκουν τον εκπολιτιστικό και ειδικά τον εκδοτικό – και αυτοί είναι οι φοιτητές.

Νομίζω πως ο όρος «εκδοτική δημοκρατία» είναι αρκετά ακριβής, ωστόσο πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η δημοκρατία στη συγκεκριμένη συνεκφορά φέρει τις έννοιες του πλουραλισμού και της διαλογικότητας. Οι εκδόσεις της εποχής που προήλθαν από μικρούς εκδοτικούς οίκους είναι αντιπροσωπευτικές της διάθεσης των εκδοτών να

διοχετεύσουν στην αγορά βιβλία από όσο το δυνατόν περισσότερα ιδεολογικά ρεύματα που για πρώτη φορά φτάνουν στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

4. Εκδοτικός οργανισμός: ενστάσεις και αντιστάσεις

Φυσικά δε λείπουν και οι ενστάσεις, η αμηχανία, η ανησυχία και οι εντάσεις που προκύπτουν ως αντανακλαστικές αντιδράσεις στην εκδοτική αυτή προσπάθεια και προέρχονται από διάφορους φορείς της διανοήσης. Για παράδειγμα, ο Δ. Ν. Μαρωνίτης έγραψε το Φεβρουάριο του 1971 στο Βήμα: «Ας υπογραμμίσουμε ... τον σπασμωδικό και απρογραμμάτιστο εκδοτικό οργανισμό που πάει πρόσφατα να δημιουργήσει αληθινή συμφύρηση του αναγνωστικού κοινού» (Μαρωνίτης 1975: 18).

Ο κίνδυνος βέβαια, που επεσήμανε ο Μαρωνίτης, ήταν υπαρκτός, ωστόσο θεωρώ ότι η εκδοτική έξαρση της περιόδου εν τέλει, κάθε άλλο παρά συμφύρηση δημιούργησε, αφού και συστηματικό χαρακτήρα είχε και σε επίπεδο πρόσληψης λειτούργησε ως κινητήρια δύναμη τουλάχιστον για μία μερίδα του αναγνωστικού κοινού – και αναφέρομαι εδώ κυρίως στους φοιτητές. Η ανάγκη για ιδέες ήταν τόσο έντονη και καλύφθηκε κυρίως μέσω της μετάφρασης. Σ' αυτό συνέβαλαν οι ιδιότητες της μετάφρασης εκείνες που της επιτρέπουν να διαφεύγει της λογοκρισίας. Η εκπόνηση και η κυκλοφορία μεταφράσεων δεν επιβαρύνουν εκδότη και μεταφραστή με το 100% της ευθύνης του περιεχομένου ενός κειμένου, αφού το κείμενο αυτό όχι μόνο έχει γραφτεί σε άλλο χρόνο και χώρο, αλλά και έχει ήδη εκδοθεί από έναν ή περισσότερους φορείς πριν από αυτή την έκδοση.

Υπό αυτή την έννοια, η μετάφραση αναδεικνύεται σε *λογοτεχνικό τρόπο* κι έχει κοινά χαρακτηριστικά με την πρακτική της επανέκδοσης. Δεν είναι τυχαίο ότι τόσο οι μεταφράσεις όσο και οι επανεκδόσεις των εκδόσεων «Κάλβος», ακόμα και όσες περιέχουν πρόλογο του συγγραφέα ή του μεταφραστή, αρχίζουν με ένα σύντομο προλογικό σημείωμα του εκδότη και οι περισσότερες συνοδεύονται από επίμετρα και φωτογραφίες ή γλωσσάρια «ειδικά σχεδιασμένα για τον Έλληνα αναγνώστη», επιμελημένα από τον εκδότη, όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά η Χατζίκου στον πρόλογο της μετάφρασής του έργου του Martin *Η γλώσσα του κινηματογράφου* (Χατζίκου 1969: 4).

5. Συνομιλούσες μεταφράσεις και επικοινωνιακοί κώδικες: Οι Διανοούμενοι και ο *Homo Faber*

Εξίσου σημαντική είναι και η ανάγκη έκδοσης υβριδικών κειμένων, μεταξύ δοκιμίου και λογοτεχνίας. Το παράδειγμα που θα χρησιμοποιήσω εδώ, καθώς επανέρχομαι στο θέμα της εναντίωσης στην προπαγάνδα ως κεντρικής πρόθεσης των μικρών εκδοτών της περιόδου, είναι η συνδυαστική ανάγνωση των *Διανοουμένων* του Antonio Gramsci που μεταφράστηκε από τον Θάνο Παπαδόπουλο και κυκλοφόρησε από τις Εκδόσεις 'Στοχαστής' το 1972 και του έργου του Max Frisch με τίτλο *Homo Faber* που εκδόθηκε πρώτη φορά το 1957 στη Γερμανία. Στην Ελλάδα κυκλοφόρησε για πρώτη φορά από τις εκδόσεις «Κάλβος» 14 χρόνια αργότερα, το 1971 σε μετάφραση της Αγγέλας Αρτέμη. *Οι Διανοούμενοι* είναι μια απόπειρα επαναπροσδιορισμού της διανοητικής λειτουργίας σε κοινωνικό επίπεδο, και η ελληνική έκδοσή του έργου την περίοδο της χούντας τροφοδότησε τη συζήτηση για το ρόλο των διανοουμένων σε περιόδους πολιτικής κρίσης. Σημαίνουσα είναι η άποψη του συγγραφέα που θέλει όλα τα κοινωνικά στρώματα και όλα τα άτομα να συμμετέχουν στη διαμόρφωση της πολιτισμικής ταυτότητας κάθε αποχής. Παραθέτω εδώ ένα πολύ χαρακτηριστικό χωρίο από την ελληνική μετάφραση του 1972:

Δεν υπάρχει ανθρώπινη δραστηριότητα απ' όπου να μπορούμε ν' αποκλείσουμε κάθε διανοητική παρέμβαση κι ούτε μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον homo faber από τον homo sapiens. Τελικά, κάθε άνθρωπος αναπτύσσει, έξω από το επάγγελμά του, και κάποια διανοητική δραστηριότητα, είναι δηλαδή ένας φιλόσοφος, ένας καλλιτέχνης, ένας άνθρωπος με γούστο, συμμετέχει σε μια κοσμοαντίληψη, έχει μια συνειδητή γραμμή ηθικής συμπεριφοράς κι ως εκ τούτου συμβάλλει στο να στερεωθεί ή να τροποποιηθεί μια κοσμοαντίληψη και να δημιουργήσει δηλαδή νέους τρόπους σκέψης (Gramsci 1972: 58).

Ακριβώς αυτή την αντίληψη έρχεται να ενσαρκώσει ο κύριος Φάμπερ (cf. Homo faber), ο κεντρικός χαρακτήρας του υβριδικού κειμένου του Frisch. Η αφηγηματική πλοκή του έργου θυμίζει αρχαία τραγωδία και μέρος της λαμβάνει χώρα στην Αθήνα των αρχών της δεκαετίας του πενήντα. Το κείμενο το χαρακτηρίζω υβριδικό γιατί ουσιαστικά αποτελείται από σύντομα δοκίμια τα οποία ως επί το πλείστον αντανάκλουν τις απόψεις του Φάμπερ ή τις απόψεις των άλλων χαρακτήρων από την οπτική γωνία του Φάμπερ. Η πλοκή συνιστά ουσιαστικά ένα πρόσχημα για να διατυπωθούν αυτές οι απόψεις. Ο Φάμπερ είναι ένας άνθρωπος που στηρίζεται αποκλειστικά στη λογική του, και γι' αυτό ο λόγος του είναι απαλλαγμένος τόσο από ηθικές κρίσεις όσο και από συναισθηματικές εξάρσεις. Αυτά τα δύο απόντα χαρακτηριστικά είναι οι κύριοι μηχανισμοί ρητορικής που χρησιμοποιούνται κατεξοχήν από τους φορείς της εξουσίας και συνθέτουν τον προπαγανδιστικό της λόγο. Η παντελής τους απουσία από τα λόγια που ο Frisch βάζει στο στόμα του Φάμπερ ουσιαστικά ξεσκεπάζει τη λειτουργία της προπαγάνδας, γιατί ακόμα και τα ορθολογικά επιχειρήματα του Φάμπερ δε γίνονται πειστικά χωρίς τις συναισθηματικές κορώνες και τους ηθικούς εκβιασμούς της. Απόψεις για τη θρησκεία, τη θέση της γυναίκας, την επιστημονική και τεχνολογική πρόοδο, καθώς και για παραδοσιακούς θεσμούς όπως η οικογένεια ή για τρόπους θέασης του κόσμου όπως τα ταξίδια, απογυμνωμένες από συναισθηματική ένταση και κρίσεις, βασισμένες σε κάποιο δεδομένο σύστημα αξιών αποκτούν τις πραγματικές τους διαστάσεις και θεμελιώνουν το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης, αλλά προπαντός της αδέσμευτης σκέψης. Ο Φάμπερ φτάνει στην υπερβολή, αλλά η υπερμεγέθυνση αυτή είναι απαραίτητη για να γίνουν κατανοητές οι συμβάσεις μέσα στις οποίες τροχοδρομεί η συλλογική σκέψη.

Ο εκδότης, μέσα από τις επιλογές που συνθέτουν το εκδοτικό του πρόγραμμα, αντιπαραθέτει στον επίσημο λόγο του καθεστώτος μια εναλλακτική πρόταση ανάγνωσης της επικαιρότητας. Η πρότασή του μεταφέρεται με αυτό που ο Stuart Hall ονομάζει, περιγράφοντας τη λειτουργία της μετάδοσης τηλεοπτικών ειδήσεων (Hall 1980: 128-138), επαγγελματικό κώδικα (professional code) και αντιπαρατίθεται στον καθιερωμένο λόγο του καθεστώτος ο οποίος αποκρυσταλλώνεται στον επικρατούντα κώδικα (dominant code). Ο επαγγελματικός κώδικας των εκδοτών σταδιακά γίνεται αναγνωρίσιμος από το αναγνωστικό κοινό που θέλει να υιοθετήσει έναν κώδικα υπονομευτικό του καθεστώτος (dissident code). Από τις επικοινωνιακές ζυμώσεις στις οποίες συμμετέχουν οι φορείς και χρήστες των τριών αυτών κωδίκων, προκύπτει ένας τέταρτος, ο διαπραγματευμένος κώδικας (negotiated code), ο οποίος καθορίζει τις παραμέτρους της πρόσληψης.

6. Συμπέρασμα

Συμπερασματικά, η λειτουργία του εκδότη συνοψίζεται ως εξής: ο εκδότης κωδικοποιεί το μεταφρασμένο κείμενο που το αναγνωστικό κοινό είναι έτοιμο να αποκωδικοποιήσει στα πλαίσια της μεταξύ τους σχέσης εμπιστοσύνης. Οι συμβάσεις αυτές αποκτούν ιδιαίτερη σημασία μέσα στο πολιτικά φορτισμένο κλίμα της περιόδου. Αυτή ακριβώς η

διαδικασία γίνεται το εφαλτήριο του πολιτικού διαλόγου μέσω της πολιτιστικής ζωής. Έτσι, η διαλεκτική της μετάφρασης αναδύεται ως μια λειτουργική πρακτική πολιτισμικής αντίστασης και τοποθετείται στη μέση ακριβώς μεταξύ Ποίησης και Δόγματος, όπου, για να μιλήσω με τον τρόπο του Benjamin, «μπορεί τα προϊόντα της να μην διαθέτουν την αιχμηρή εκφραστική ακρίβεια της ποίησης, αλλά αφήνουν στην Ιστορία ίχνη εξίσου ευδιάκριτα με εκείνα που αφήνει ένα θρησκευτικό δόγμα» (Benjamin 1992: 243-244).

Βιβλιογραφία

- Aimakoulas D. (2005). *Brecht in Dark Times: Translations of Brecht's Works in the Censorship Context of the Greek Junta (1967-1974)*, University of Manchester.
- Benjamin W. (1992). "The Task of the Translator". In *Illuminations*, trans. Harry Zoh, London: Fontana Press.
- Gramsci A. (1972). *Οι Διανοούμενοι*, Τόμος Α, μτφρ. Παπαδόπουλος Θάνος. Αθήνα: Στοχαστής.
- Frisch M. (1971), *Homo Faber*, μτφρ. Αρτέμη Αγγέλα. Αθήνα: Κάλβος.
- Hall S. (1980), "Encoding/ Decoding". In S. Hall et al (ed.), *Culture, Media, and Language: Working Papers in Cultural Studies, 1972-1979*, London: Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- Martin M. (1969). *Η γλώσσα του κινηματογράφου*, μτφρ. Χατζίκου Ε. Αθήνα: Κάλβος.
- Μαρωνίτης Δ.Ν. (1975). "Σημείο Αναφοράς". In *Ανεμόσκαλα και Σημαδούρες*. Αθήνα: Ολκός.
- Moretti F. (1983). *Signs Taken for Wonder On the Sociology of Literary Form*. London: Verso.
- Χατζόπουλος Γ. (1973/1974). Απόσπασμα από αδημοσίευτο χειρόγραφο χρονικό.